

УДК =111:168.22:378.147

Верещагіна Т. О.

ПРОЦЕС СПРИЙМАННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ КРИЗЬ ПРИЗМУ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Статтю присвячено соціокультурному аспектові викладання іноземної мови, дослідження якого є популярним у сучасній лінгводидактиці. Розглянуто такі поняття, як менталітет, картина світу, мовна особистість, інтегрована особистість, толерантність.

Актуальність дослідження

Важливою тенденцією розвитку сучасної лінгводидактики є щораз більше значення соціокультурного аспекту. Визначення спільного і подібного між етнокультурними спільнотами, виховання толерантної особистості та фахівця у полікультурному просторі, процес вивчення іноземної мови і культури тощо стають найбільш актуальною проблемою науковців у сфері методики викладання іноземної мови.

Концепція багатомовності є визначальною у підході Ради Європи до вивчення мов: багатомовність (те саме, що полілінгвізм [1]) виникає у процесі розширення мовного досвіду людини від мови, якою користуються у родині, до оволодіння мовами інших народів (вивченими у школі, коледжі, безпосередньо в мовному оточенні). Людина не зберігає знання цих мов окремо, а формує комунікативну компетенцію на основі всіх знань і всього мовного досвіду, де мови є взаємопов'язаними і взаємодіють [5].

Об'єктом нашого наукового дослідження є взаємозв'язок лінгвістичних, педагогічних і соціокультурних чинників у процесі формування іншомовної комунікативної компетентності.

Предметом є процес формування інтегрованої мовної особистості під час викладання іноземної мови.

Постановка проблеми у загальному вигляді

Кожен народ має свій спосіб мислення, власну духовну налаштованість, пов'язану з естетичними особливостями його розвитку. У зв'язку з цим важливою проблемою стає розробка об'єктивних критеріїв оцінки психокультурних особливостей менталітету народів, епох, соціумів і в цілому розвитку суспільства [3]. У сучасному науковому понятті менталітет - це сукупність символів, сформованих у рамках кожної конкретної історико-культурної епохи і національності. Ця сукупність закріплюється під час спілкування із собі подібними, тобто у процесі повторення [цит. за 6]. Ці символи і є основою концептуальної картини світу народу, про яку йтиметься далі. В основному, за допомогою мови розкривається стиль мислення народу і створюється понятійний, неповторний образ народу, котрий доповнюється мистецтвом, парамовленням, правилами етикету тощо.

Б. А. Душков визначає менталітет як складну багаторівневу та багатовимірну систему образів та представлення архетипів свідомості, котрі виявляються у видах життєдіяльності особистості, соціумів і детермінуються етноприродничо-історичними процесами. Учений пропонує критерії оцінки менталітетів, котрі, на нашу думку, можуть бути корисними у процесі вивчення іноземної культури, оскільки, для того щоб оцінити і вивчити будь-яке явище і менталітет зокрема, потрібно користуватися певними критеріями. До таких критеріїв належать:

- Групові етнобіогенетичні процеси (оцінка цілісного комплексу всіх соціобіогенетичних проявів людини і етногрупи за такими етнічними особливостями: образи і уявлення про територію, расу, екологічні умови, клімат);
- Етнічна свідомість (оцінка методів і засобів виховання підостаючого покоління, культур предків і безпосередньо батьків, різних форм інтуїції і звичок);
- Етнічна діяльність (оцінка ідеальних уявлень майбутнього результату діяльності за такими етнічними особливостями, як динамічні умови активності людини і її етнічної діяльності);
- Процеси етнічного спілкування (оцінка соціального і національного процесу встановлення і розвитку контактів між суб'єктами і вироблення єдиної стратегії взаємодії);
- Етноспільнодіяльнісні процеси (оцінка образів соціальної активності взаємодіючих суб'єктів у національних групах і спільнотах);
- Процеси соціальної активності (оцінка детермінації єдиного національного прогресу соціального розвитку суб'єкта і національної спільноти або етногрупи) [3].

За допомогою цих критеріїв можна передбачити можливі комунікативні невдачі, проаналізувати особливості менталітету народу, мова якого вивчається. Образи менталітету трансформуються у власне мовні поняття та культурні концепти, котрі вже виходять за межі менталітету і формують картину світу, на що необхідно зважати, викладаючи іноземні мови.

У контексті нашого дослідження варто звернути увагу на теорії Сепіра та Уорфа, котрі були першими, хто пояснив процес формування поняття у мові, які стають особливостями менталітету етногрупи і не узгоджуються з реаліями природного світу. На їхню думку, когнітивні теорії є результатом організації граматичних і лексичних систем. Б. Уорф висунув дві теорії, що в майбутньому стали корисними як для лінгвістики, так і для лінгводидактики. Перша: люди, котрі розмовляють різними мовами, по-різному сприймають і вивчають світ. Ця ідея отримала згодом назву «гіпотези лінгвістичної відносності».

Друга: саме різниця у мові є причиною різниці у перебігові пізнавальних процесів. Потім ця гіпотеза отримала назву «доктрини лінгвістичного детермінізму» [цит. за 7].

Оскільки мова впливає на бачення навколишнього світу, то, відповідно, певний етнос бачить інші етноси по-своєму, що спричинює іноді стереотипне або упереджене ставлення до інших, а значить, «чужих». У. Самнер, професор соціології Уельського університету, у своїй відомій праці «Народні звичаї» вперше звертає увагу на стандартизовані форми поведінки народу. Основною причиною утворення звичаю або форми поведінки є боротьба людей одне з одним і з довкіллям [цит. за 12].

Звичаї, за Самнером, це певні форми боротьби людей між собою. Відносини усередині групи передбачають солідарність, тоді як відносини між групами - ворожнечу. Вчений визначає термін «етноцентризм»; це тенденція приписування собі більш позитивних якостей, ніж представникам інших груп [12], коли своя культура для людини - центр, а інші - фон. У сучасній науковій думці існує термін «етнорелятивізм» як антонім етноцентризму [12]. У контексті цих досліджень існують методики визначення «кроскультурної толерантності - інтолерантності» [2], що допомагають педагогам та психологам готувати індикаторів до міжкультурної комунікації.

Людина бачить світ, а отже, й інших людей відповідно до тих категорій, які їй відомі. На думку І. Ю. Філіпової, основою формування почуття «ми» як спільноти, етносу, нації є прагнення до пошуку своєї групи і подальша ідентифікація з нею. Іноді одні й ті самі властивості, що є характерними для представників своєї і чужої групи, здаються позитивними для своєї і негативними для чужої. Наприклад, пунктуальність як позитивна якість для власної групи ідентифікується як небажаний педантизм стосовно представників іншої. Процеси самоідентифікації, котрі є характерними для розмежування своєї та чужої групи, дуже часто призводять до виникнення негативних упереджень і стійких стереотипів у ставленні до представників інших груп, а процеси категоризації та стереотипізації стають складовими елементами соціального сприйняття [12].

А. Солodka говорить про важливість формування готовності людини до міжкультурного спілкування, її здатності до адекватної комунікації з представниками інших культур (формування вторинної мовної особистості). «Виділення етнопсихологічного компонента в структурі вторинної мовної особистості є важливим чинником її виховання. Оскільки за його допомогою формується картина світу, притаманна носієві

іншої мови. Знання специфіки сприйняття навколишнього світу, особливостей менталітету представників даної культури сприятимуть залученню індивіда до концептуальної системи іншого лінгвосоціуму та адекватній комунікації з його представниками». Найважливішим компонентом вторинної мовної особистості є включення у процес її виховання етнопсихології і психології міжкультурних відмінностей, що дає можливість на цій основі формувати етнокультурну компетентність як основу інтеркультурної комунікації [9].

І. Ю. Філіпова досліджує стосунки між українцями і поляками. «Характерним є те, що в останні роки відбуваються суттєві зміни у стосунках між українцями і поляками, але до сьогоднішнього дня залишилось немало давніх упереджень. Упередження - це якість, що характеризує стереотип, і подолати її можна лише через комунікацію, долаючи мовні бар'єри, що яскраво продемонстрували наші студенти під час літньої школи у Вроцлаві». Дослідниця також виділяє два аспекти цієї проблеми: 1) рідкісні контакти між певними групами людей спричинюють передавання стереотипів з покоління в покоління; 2) певні психологічні механізми утримують стереотипи навіть у результаті змін у міжгрупових стосунках. «Порівнюючи процентне співвідношення якісних характеристик типового поляка і типового українця в ході експрес-дослідження (203 респонденти), було відзначено, що всі характеристики щодо українців у процентному співвідношенні вищі, ніж риси, що характеризують поляків очима українців» [12].

Міжкультурні відмінності дають можливість чіткіше усвідомити особливості культури в цілому; знання міжкультурних розбіжностей допомагає більш ефективно взаємодіяти з представниками іншої культури й уникати міжетнічної напруженості та ситуацій етнічних конфліктів. Говорячи про формування етнокультурної компетентності, не можна забувати про повсякденну поведінку представників різних культур. Усвідомлення власних комунікативних особливостей неможливе без зіставлення з іншими культурами. Отже, виокремлення етнопсихологічного компонента у структурі вторинної мовної особистості сприяє оволодінню знаннями щодо специфіки сприйняття навколишнього світу, особливостей менталітету представників інших культур і є шляхом до адекватної інтеркультурної комунікації [9].

У середині ХХ ст. після ери дослідження «психології народів» (етнопсихології) увагу вчених привернуло вивчення «картини світу» (англ. *worldview*). Воно пов'язане з ідеєю Рут Бенедикт про етос культури. Концепція «картини світу»

була сформульована Робертом Редфілдом. На думку О. А. Корнілова, картина світу - це бачення світобудови, характерне для того чи іншого народу, це уявлення членів суспільства і про самих себе, і про свої дії, і про свою активність у світі. Якщо концепція національного характеру є результатом зовнішнього аналізу культури та менталітету, то картина світу - це внутрішній погляд на себе й оточення [5]. Картина світу з'являється зсередини народу і дає можливість кожному усвідомити свою належність до нього, визначити морально-етичні цінності існування власного та оточуючих, сформувати уявлення про стереотипи поведінки представників своєї нації та чужих. Індивід при цьому може не мати всіх ознак образу свого народу. Але образ охоплює всі ознаки своїх складових, тобто індивідів. Картина світу може бути широкою, і люди одного народу можуть уявляти певні поняття по-різному, але, узагальнивши ці поняття, ми побачимо яскравий неповторний погляд на себе та на оточення. До функцій картини світу зараховують такі [7]:

- Пояснювальна
- Оцінювальна
- Підтверджувальна
- Підсилювальна
- Інтегративна
- Адаптивна

Параметрами опису картини світу можуть слугувати зорові образи, звуки, запахи, зіставлення з іншими об'єктами, фреймові структури, сценарії дій у певних ситуаціях. Міжкультурне спілкування включає в себе в першу чергу кроскультурний обмін інформацією, але під час спілкування представників різних культур відбувається накладання іноземних культурних та мовних картин світу на рідні, тобто ті, що мають в основі історично та культурно зумовлені поняття. Оскільки ці поняття закладаються нам, по-перше, колективно - соціумом, то причиною комунікативних конфліктів є глибинні культурно-побаченні розбіжності у баченні світу націями [11]. Різні народи мають різні культурні, а відповідно, різні мовні картини світу (бо мовна картина світу - частина культурної або побаченнєвої картини), тому коли представники різних народів чують певну лексичну одиницю, то в їхній свідомості виникають зовсім різні образи. Отже, ми переносимо свої комунікативні стратегії з рідної мови на іноземну. Саме рідна мова, а отже, культура, створює нашу концептуальну картину світу, і доказом цього є поведінка білінгвів, котрі думають і сприймають все тою мовою, за допомогою якої формувався світогляд, точніше кажучи, мовою найближчого оточення [13, 7]. Узагалі, справжньою білінгвальною особистістю

може бути людина, котра народилася у двомовному середовищі або потрапила туди у дуже ранньому віці [7]. Як би добре особа не володіла іншими мовами на граматичному, фонетичному, лексичному рівнях, концепти, котрі виникатимуть у її свідомості як реакція на оточуючий світ, будуть відображати її першу, рідну мову і культуру. Відповідно, домінантною є та мова, котра формує концептуальну або культурну картину світу індивіда.

У процесі міжкультурної комунікації відбувається освоєння національного характеру, образу іншого народу, формується вторинна мовна особистість. Міжкультурна комунікація не потребує повного білінгвізму. Значно важливішими є когнітивна гнучкість та вивчення способів подолання міжкультурних дисонансів. М. Бенет пропонує стадії трансформації особистості [7]:

- 1) формування поваги до іншої культури;
- 2) адаптація;
- 3) інтеграція.

На нашу думку, відповідно до сказаного вище, лише інтегрована особистість комфортно існуватиме у чужокультурному просторі. Усі проміжні стадії трансформації мовної особистості можна назвати перехідними.

Сучасні вчені поряд з термінами «мовна особистість» та міжкультурна особистість також часто використовують терміни «мультикультурна особистість», або «медіатор», а також «транснаціоналізм» як глобальна форма ідентичності та транснаціональна самосвідомість [7].

Під час звичайного акту спілкування необхідна присутність принаймні двох учасників: того, хто передає, і того, хто приймає інформацію. Важливим компонентом процесу передавання інформації є код - система знаків того, хто передає, і відповідна їй система того, хто приймає. Успішне передавання інформації передбачає ідентичність систем, що часто можливо лише теоретично. Г. П. Рябов стверджує: потрібно розрізняти поняття системи мови й уявлення про неї конкретного мовця, тобто абстрактну ідеосистему й ідіолект. Соціолінгвістика бачить своє основне завдання в описі соціолектів і їх кореляції з групами соціуму. З появою поняття «міжкультурна комунікація» питання комунікативних кодів переходить у розряд лінгвістичних [8]. Але самостійно лінгвістика не може вирішити проблему вивчення іноземної мови й адаптації до іноземної культури. Саме тому сьогодні існує синтез лінгвістики, культурології, психології, соціології, педагогіки для вирішення нагальних проблем міжкультурної комунікації. Для того щоб вивчення цієї проблеми не перетворилося на просте накопичення інформації, в роботах останніх років часто зустрічається термін «кон-

цепт». Цей термін передбачає ідеальну сутність, сформовану у свідомості людини [8]. Під час накладання своїх концептуальних картин світу на іноземні часто виникають проблеми комунікації. Однією із цих причин є стереотипи та упередження, котрі не відповідають реальності, а іншою - відчуття депресії та самотності через відсутність родичів, друзів, незнання мови, культури нового середовища, що зумовлює культурний шок. Стереотипи можна визначити як недостатньо диференційовані спроби включення іншої реальності в межі власного бачення. Стереотипізація є важливою характеристикою групового та міжособистісного сприйняття і відображає схематизованість, афективну забарвленість, властиві цій формі соціальної перцепції в цілому. З психологічної точки зору, стереотипізація є процесом надавання подібних характеристик усім членам будь-якої соціальної групи чи спільноти без достатнього усвідомлення можливих відмінностей між ними [11]. Грунтуючись на елементарних нормах, які пов'язані з упорядкуванням та відбором інформації, стереотипізація в кінцевому результаті виступає як складне соціально-психологічне явище, що виконує такі функції: підтримка ідентифікації особистості і групи, а також виправдання можливих негативних установок щодо інших груп [11]. Коли індивід потрапляє вперше в оточення, яке має іншу культуру, то відчуває при цьому потрясіння, яке називається культурним шоком. Т. Г. Стефаненко звертає увагу вчених на те, що, крім негативного боку цього явища (внутрішнього дискомфорту під час перебування у новому лінгвокультурному середовищі), існує ще й позитивний. Як правило, проблема «культурного шоку» розглядається в контексті так званої U-подібної кривої процесу адаптації, котрий включає три основні етапи. Перший характеризується піднесенням настроєм і ентузіазмом (що, на нашу думку, сприяє підвищеній мотивації до вивчення мови та культури чужої країни). Другий етап характеризується фрустрацією, депресією і відчуттям збентеженості, котре на третьому етапі переходить у відчуття впевненості і задоволення; у тимчасових «візитерів» це часто пов'язується із передчуттям швидкого повернення на батьківщину. Але їм доведеться долати додаткові труднощі під час реадaptaції до нової культури. Ці процеси повторюють U-подібну криву, тому для всього циклу було запропоновано концепцію W-подібної кривої». Також учений стверджує, що дослідження останніх років ставлять під сумнів емпіричну валідність U- та W-подібної кривих. Так, зовсім не всі візитери починають перебування в чужій країні з емоційної ейфорії, етап депресії також не є універсальним [10].

Висновки

Під час міжкультурної комунікації відбувається накладання культурних або понятійних картин світу «візитерів» на іноземні, створюється інтегрована мовна особистість, котра значно легше переживає входження у нові культурні реалії. Цей процес інтеграції супроводжується як стресом, так і відчуттям задоволення від комунікації з іноземцями. А власне стан легкого потрясіння допомагає особистості мобілізуватися й освоїти проблемні моменти іноземної культури. Окрім підвищення освітнього

рівня у галузі вивчення мов, створення інтегрованої особистості передбачає виховання такої якості, як толерантність, що є одним із основних компонентів міжкультурної особистості. Важливим моментом сучасної педагогіки є подолання певних стереотипних установок та упреджень у студентів ВНЗ у стосунках з іншими націями. Власне кажучи, врахування особливостей менталітету та картини світу, трансформація мовної особистості та виховання толерантності як її компонента є ключовими поняттями у процесі набуття міжкультурної комунікативної компетентності.

1. Бацевич Ф. С. Словник термінів міжкультурної комунікації. - К.: Довіра, 2007. - 205 с.
2. Взаимопонимание культур: Методология и методы этнической кросскультурной психологии. Психология межкультурной толерантности: Учебное пособие. - СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2005. - 281 с.
3. Душков Б. А. Психология менталитета и нооменталитета: Учебное пособие. - Екатеринбург: Деловая книга, 2002. - 440 с.
4. Концепция многоязычия и Европейские компетенции владения иностранным языком в пересказе материалов монографии «Общеввропейские компетенции владения иностранным языком». Изучение, преподавание, русский перевод. Московский государственный лингвистический университет, 2003 // <http://www.linguanet.ru>
5. Корнилов О. А. Языковые картины мира как производные национальных менталитетов. - М.: ЧеРо, 2003. - 349 с.
6. Культура и этнос: Учебное пособие / Сост. Л. В. Щеглова, Н. Б. Шипулина, Н. Р. Суродина. - Волгоград: Перемена, 2002. - 152 с.
7. Леонтович О. А. Введение в межкультурную коммуникацию: Учебное пособие. - М.: Гнозис, 2007. - 386 с.
8. Рябов Г. П. Межкультурная коммуникация в политике, экономике, образовании, юриспруденции // Зусман В., Фролов А. Межкультурная коммуникация: Учебное пособие. - Нижний Новгород, 2001. - 320 с.
9. Солодка А. Використання етнопсихології та психології міжкультурних відмінностей у формуванні вторинної мовної особистості // Рідна школа. - 2006. - № 7. - С. 32-34.
10. Стефаненко Т. Д. и др. Адаптация к новой культурной среде и пути её оптимизации // Введение в практическую социальную психологию: Учебное пособие / Под ред. Ю. М. Жукова, Л. А. Петровской, О. В. Соловьевой. - М.: Смысл, 1996. - С. 167-174.
11. Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация: Учебное пособие. - М.: Слово, 2000. - 298 с.
12. Філіпова І. Ю. Міжкультурна комунікація: психологічний дискурс // Практична психологія та соціальна робота. - 2006. - № 4. - С. 9-12.
13. Communication Strategies: Psycholinguistic and Sociolinguistic Perspectives / Ed. by G. Kasper and E. Kellerman. - L. and N. Y.: Longman, 1999. - 398 p.

T. Vereschagina

FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION THROUGH CULTURE PECULIARITIES

This article is dedicated to sociocultural aspect of foreign language teaching. It analyses such notions as mentality, worldview, integrated personality.